

ШАЙРА КУРЫК ГАЯК НӨЛТАЛТЫН ШОГО...

Писатель Алексей Александров-Арсаклан — 60 ий

1960 ийлаште Марий радио дене тыгай корныла-влакым Сотнур кыдалаш школышто тунемше Роза Рыбакова шергылтара мле:

Умбалне Элнет ўмбал канде,
Шурнагше пасу ончылнем.
Вет тиде мемнан шочмо мланде,
Пеледше Шайра кундемем.

Тышан пиалан шочынам мый,
Нур шудо шепкам алмаштен.
Мурен мылам кайык авам гай,
Ачам гай ончен ял куштен...

Тунам Рыбакован мурымо чыла мурын текстшым поэт Алексей Александров возен улмаш, а музыкшым — самодеятельный композитор Василий Очетов.

Жап чонештенак чонешта: тений 11 декабрьште писатель, мурызо шўман поэт, журналнан отдел редакторжо Алексей Александров-Арсаклан 60 ият темеш. А шочынжо тудо Волжский районысо Шайрамбал ялеш.

Почеламутым возаш тўналмешке, Алексей шочмо ял воктенсе Пыжаньер вўдыштў йўштылын, колым кучен, Кугу сарын шужен ийлаштыже шинчаланшудым, полдыраным поген, нўогаж годымак Карайлоп ден Васек олыклаште шудым солен, удырен-овартен, Кишкан купышто чодыра емыжым поген...

“Шайра курык ўмбалне илена. Чумыр Элнет чодыра, Элнет энгер ончылнет кандалген-волгалтын кия. Чодыра вес велне Морко мланде копа пундаште улмо семынак коеш. Карман курыкшак чонетлан кузе чучеш! Вот тыге кажне кечын чонет дене, шўмет дене тиде кундемла мучко чонештыл коштат”, — ойласал колта Алексей Александров.

Эн чотшо, мутат уке, кидышке ручкам налаш, шўм гыч шолын лекше корнылам кагазышке ястараш тиде Шайра пўртўсак таратен.

Сотнур школышто тунеммыж годымат эреак почеламут дене таным кучен, тушто тунам сылнымут кружокым марий йылым да литературым туныктышо Михаил Исиметов вуйлатен.

Варажым пүртүсын, Юмын пуымо талантым виягдаш Алексей Александровичлан Марий пединститут кугун полшен. Кызыт кумдан палыме сылнымут мастер-влак Семен Николаев, Василий Ретеж-Горохов, Эврик Анисимов, Геннадий Пирогов дене пырля ўчаш-ўчаш почеламутым, ойлымашым, поэмым возен лончыленыт, творческий апшаткудышто шуаралтыныт.

Алексей Александровын "Йолгорно" лўман икымше почеламут

сборникше икмыняр автор пелен лектын. Тиде мурного аршашым кум Валентин — Колумб, Исенеков, Дмитриев — поро мут дене "Марий коммуна" газетыште аклен.

Кокланже южо авторын юалгырак шонакшылан кўра Алексей Александров-Арсакин кумылжо воымо семын лийын, ручкамат кидышке кучымо шуын огыл, сандене тиде пагыт возымо пашаштыже могай-гынат кышам коден. Но шолын лекше памашым нимо денат чарен от шогалте...

Кызыт Шайрамбал кундемеш шочын-кушино мутмастарна вийвал пагытыште. 1994 ийыште тудым — "Умыр кыл", "Шонымем, вучымем, йўратымем", "Йолгорно", "Шымавуч" книга-влакын авторжым — Россий Федераций писатель ушем членыш пуртымо.

Пытартыш жапыште Алексей Александров-Арсак "Ончыко" журналыште "Роза" ден "Каче тан" повестьлажым савыктыш.

Редколлегийын пунчалже почеш "Роза" повестьшылан "Ончыко" журналын 1996 ийысе лауреатше лўмым пуымо.

Ме йўратыме йолташнам, пагалыме писательнам, "Ончыко" журналын пашаенже Алексей Александров-Арсакым 60 ияш лўмгечыж дене пеш шокшын саламлена, кужу ўмырым тыланена, пенгыде тазалыкым сугыньлена.

Алексей Александрович! Творчество пашаштат Шайра курык таяк нўлталтын шого, йўкет курыкла кокла гыч шолын лекше памаш семынак эреак йонтыдо лийже!

"Ончыко" журнал редакций.

РОЗА

Повестьлан почешмут

“Роза” повестем “Ончыко” журналеш савыкталт лекмеке, южо йолташ деч шыталыме шомакымат колаш логале, пуйто мый еш илыш трагедийым ик могыр гыч гына ончалынам, Розан ўмыр лугыч лиймаштыже лач марийжым гына титакленам. Тидыже тыгак лектын улмаш дыр, кеч чылаан пале: ешын тазалыкше кок могыр гычат аралалташ. Мый шкежат шижынам: Розан образше тичмашын, кумдан почылатын огыл. Конешне, мый чылажым пален омыл, еш илышыштын тӧрсыран уамыжым колынам гынат, шке шинчам дене ужын-колын омыл гын, тудын нерген возаш тоштын омыл. Адакшым Розан аваж нергенат шомакым шым лук: вет литературышто аван образше эре сылане, а илышыште... чылаж годым огыл.

Но йолташ-ваак чыным ойлат: возаш шичме гын, чыным мучаш марте луктын каласаш кӱлеш. Тыгеракын повестьыш ешартышым пурташ логале. Кызыт журнал лудшылан почешмутым темлем.

1

— Розан аваже Лисук дене ме вет йолташ ўдыр улына ыле. Ну-у... Война годсо ўдыр... Каче-шамычна пеленна уке улыт, нуно ала-кушто сарым ыштат. Ала ынде илат, ала коленыт. Такше шонымынаже, йӧратымынаже лийын огыл. Война тӱнгалме деч ончычшо таным кучен шуктен огынад, пырт изирак улмашна чай. А вот ындыже шӱм йолташыже пешакат кӱлеш да тыгайже уке. Эртак ўдырамаш тӱча, эртак шонго кугыза, эртак йоча. Кушкын шуаш тӱнгалше пӧрӧен эргыжымат вигак войнаш поген нангаят. Ме, капеш шушо ўдыржӧ, шолын южлен коштына.

Кажне телым наряд дене чодыра руаш нангаен шуат. Ала-могай кундем гычат конден шӱшкыт. Кок-кум баракыште сӱрлен киена. Такше сӱрлашыже мом пеш кугунжак кертат? Волгыдо тӱр дене пашаш лектын кает, кас пычкемыш лиймылан толын пурет, да, кечыгут чодырам пӱчкеден, лумым келын коштат гын, кунам от нойо? Ыштыр-йыдалым кошташ, паренгым шолтен кочкашак гына ўнарет сита, нарыш шунгалтат да тунамак йомат, кӧ нерым шупшын, кӧ умдылам почкен, нимат от пале.

Шошым адак бурлакыш каяш кӱлеш. Кӧм эше весым колтет? Вате-шамыч ўмбаане шке сурт озанлыкышт уло, нуным от тӱкӧ, а вий ўмбал самырыкше ме веле улына, ўдыр-шамыч. Южгунамже, чоныш витеш шуэш

да, тыгеат ойлена ыле: ай, манына, иктаж окшак-чолак саатак ок толмошке, марлан лектын возаш ыле лучо. Уке шол, тыгайже икте-кокыт толеш гынат, көлан тудо сита? Тунамак погси наалыт...

Вучен шуктышна варажым, азырен Гитлерым сенышт. Шовычнам ковыранрак пидына, лум гай ош түрлеман тувырым чиена, чиялтыме запоным сакалтена. Кечывалым пашаште, кастене уремыште эре йытыран кояш төчена. Толедышт такше пөръен-шамыч, кө илыше кодын гын. Икте — ватан, весе — таган, кумшо — койышан, эре ала-көм чаплыракым кычалеш. Меат Лисук дене нерым нөлтена, оннам шарена. Но вет пешыжак шукын войнаштыже пытеныт. Шкенаи ял каче-шамычымак шарнена да, шинчавүдет толеш, тунар жалке. Уке улыт нуно, пөртылын огытыл.

А Лисук чапле үдыр ыле. Шүргывылышыже вүр чымаат лекше гай шем-чевер, кап-кылже пөрден лукмо, шонет, ончылажат, шенгелжат — чыла уло, лач пөръен кид йымаллык. Тый манат чай: война годсо үдырын кушеч тыгай лөзалыкше? Мемнан колхоз поян ыле, кужу война гоч пешыжак шужен огынал. Шурно чаплын шочын, нур пасуна кугу, кумда. Мо казнаш пуышашыжым эре утларак ешарен тўлымө, шкаланнат, калыклан, йыштрак шеледыме. Пурса шүр, шүльө эгерче эре лийын, киндыжым чоркаш нўжымө паренте дене йөре варен кўәштме гынат, кинде — киндак, яра шүр лем огыл. Зато пашажымат чот ыштен улына, изиже-кугужо, шонгыжо-черлыже кенеж гоч пасу гыч, теле гоч идым гыч лектын огытыл. Имнына, вольыкна шуко ыле, чылаан паша ситен.

Тиде вара веле чыла шалатыл пытарышт. Колхоз-шамычым иктыш ушышт, нер йымал пасулан, ял үмбал мландылан оза пытыш. Ау-латкок ялан ик председатель лиймеке, мом тушто ойлаш? Кө деч мом йодаш? Кай, омат ойло тыгайжым, лучо Лисукем нергенак каласем.

Манамыс, моторак ыле йолташем. Койышыжо веле, ну, кузе каласаш, шаларак маншаш моли. Южгунамже чокымракат колтылын. Зато чолга ыле, лүддымө, вожыладымо. Вес ойжо, а молан лүдаш-вожылашыже? Көн деч? Мемнам вет изинек неле пашаш кычкеныт, кужу война вошт шке семынна иленна, ача-ава кид йымач лекше лийынна. Вуй-вуй, поч-поч манме гай, шкаланна гына үшанаш пернен. Бойка-чолга, кожмак-писе от лий гын, тошкенак каят.

Лисукат нигөлан вуйым пуэн огыл, күлеш гын, йылымыж дене руалын, онжо дене шүкен чактарен. Тыгайрак куатан үдыр деч пөръенжат шекланен чай. Нуно вет утларакшым лывыргыракым йөратат, тугайым вашкерак темдалаш лиеш, тарзе ватышке савыраш. Во-от...

Война чарнымеке, ик кенежым, ик телым шишланен илышна. Шкенаи алыштат ончыштына, өрдыж вечат вучена. Ала-мо тыгай-тугай, ала пиална уке, ала война кочкын — шотеш толшо пөръен кидыш ыжна логал. Кушкын шушо каче-шамычше пижедылаш төчат, шупшкедылыт, пүтыр-

калат. Мо, нуныжо марлан налшашак огытылыс, саде манмыла, кымыштым левыкташ веле шонат вет, кид йымаалнышт шулен каяш резон уке, воктечышт корангына веле.

Тунам вет тугаят аида ыле, южо полдалге, йылдырий пörьенже кум-ныл гана үдырым яалеш. Адак вет эре үдырымак конда. Удыр-шамычат, кеч вате лийын кодшаш манын, утыжым кычалтыладе, марлан лектыт. А вараже ойыраат ма, уке ма — керек.

Лисукат икана ойла: тыге илен шот огыл, айда лучо ватан марийым ончалына, иктаж ньюмырий үдырамышын пörьенжым шупшын налына. Мо, манеш, нунылан веле мо пörьен дене илаш, мыланна ок күл, ужат? Күлешыже такше пешакат күлеш, южгунам йолйыжын кайымеш могыр шула, моткочак пörьеным ондал вочмо шуэш. Мом ыштет вет, ийготнаже тугай — вүр модшашлык.

Шижам, Лисукын чытышыже күрлаш ямде. Кечывалым түшка пашаште самырык пörьен-шамыч эреак тудын воктен пörдыт, каңыме гоным гын, туге чуриктарат, туржын-модын пытарат, Лисук вүр гай чеверген кынел шинчеш, пүжалтмешкыже ыра. Кечывалым тыге таратылыт, а йүдым ондалшыже уке. Манамыс, сын-кунжо, кап-кылаже дене Лисук ик пörьен шинча дечат ок утло, тыгайым йörатыдежат ок лий. Лач кумыл койышыжо гына, можыч, пörьен шүмым лүдыктен.

Ужам, Лисук ынде ватан марий-шамыч дене модын-воштыл кутыркалаш тунале. Кастене нуным уремыште от кучо, ватышт пелен пызнен возыт. А кечывалым пашаште эрык, кеч-көлан шинчатым модыктыл. Шонен коштам, көм ынде Лисук сымыстарен солаалта? А вет мемнан ялаже кугу, пörьен-шамыч шагал огытыл. Угыч кушшо-шамычше пылла веле койыт, но мыланнаже кугурак ийготан күлеш.

Тачысе гаяк шарнем, лач лышташ пайрем ыле. Кеч-мом манат гынат, а ме, пörьеным вашляш шоненак, ты пайремым вученна. Вет тунам мундыр унат лийын кертеш, лишыл ялаа гычат толыт. Шкенан-шамычат түрлым шонен лектыт: иктылан үдырамыш таң күлеш, весылан — пörьжмарий, а мыланнаже — каче таң.

Война чарнымылан идалык веле эртен, үстембалнына пайрем чес пешыжак поян огыл, а калыкын шүм-чонжо куаныше лийын, кумылжо нөлташше. Тунам пайремым уло ял калык рүжге эртарен, изижат-кугужат, шонгыжат-самырыкшат түшкан-түшкан ракатланен. Тиде кызыт веле калык чон чот луштырген, пайремжат кодын огыл, лүмжө гына. А тунам...

Ик кече ончычак чыла сурт-оралтым поген-эрыктен шындет, уремым йытырает, мончаш олтен пурет... Эрдене чылан йол үмбалне, пörт көргым лышташ дене сöрастарет, кечывал марте конга воктеч от ойырло, мо куным мумет дене чес-йörварым күэштат. Вара самырык-влак уремыш лектыт. Кө кузе кертын, моторын чиен шогалешат, урем мучко

ковыран ошкыл колта, ик вере, вес вере пернылеш, тошкыштеш. Кечывал эрталтымек, пайремлаш тўналыт. Эн ончычак кугурак йўкан Александр кугыза муралтен колта, иктаж родыж деке урем мучко муралтен эрта. Йўшыла койын лўнгалтеш, а ончет гынже, мўнгыштыжў ик чарка деч утыжым подылынат огыл.

Аха, манына, первыак Александр кугыза муралтыш, тугеже пайрем сайын эрта, уто-сите ок лий. Южгунам Йогор кугызан йўкшў эн ончыч шокта, тудыжо атытан гай эрденак мураш тўнаал кертеш. Ну, Йогор кугыза ончылатен гын, пале: адакат сўрлаш тўналыт, икте-весешт дене кучедал пытарат. Тыге ойлат ыле ожно. Калык вет кызитат тидым шотыш налеш: кеч-могай пашамат иктаж-кўлан иктылан тўналыктат, кўтўчат вольыкым ушан-шотан, поро чонан еглан ончыч луктыкта.

Лисукат, мыят, весат ял мучко иктаж кум гана савырнена, сомыл дене пуйто ик вере, вес вере каен колтена, иктым, весым вашлийын мутланен шогена, йўкнам колышт, шкенам ужышт манын, шергылатарен воштылына. Ай, Юмыжат, самырык гоным кузе гына от кой вет! Мом гына от шоно, от ыштыл. Чылажат ончыклык пиал верч, кажныжат изикугу ўмыржым сайынак ылынеже. Тидыжымангыра уш-акыл дене шоненумылен от мошто гынат, вучыметше, ужаш шоныметше вўр виетым шке тарвата. Нангая, ыштыкта, эре ыштыкта, эре ала-кушко нангая, а кушко намиен шукта, сангат дене миен тўкнымеш, нимом от пале. Ик Юмылан гына ўшан, “Юмо пала ынде”, манат вара.

Кастене памаш аркаште, курык сер тошкемеш, погынена ыле. Умыл урем гыч ўдыр-каче-шамыч погынен кўзат, ме Чикилук-шамыч улына, Кўшыл полко гыч волат, тебе Чодырасола гычат шем мыжер гай шарслупшалтын толыт. Памаш аркаште калык шолеш веле. Ватан марият, икшывырак-шамычшат южлен южлат. Гармоньчылан Корамас каче Поликар толын. Пешакат лывыргын, сайын шокта. Ўдыр-шамычын мурен куштымо йўкышт Элнет чодыра ўмбакаат, Кужер поселкышкат шуэш чай. Тугай тымык, леве кас да эше чонышто пайрем — кўн вара тыгай гоным шўм-кылаже ок чўчкў, ок мод? Меат изин-кугун веле койына, икте-весе на коклаште лудымо кол гай кадыргыл коштына. Кучо вет иктаж-кў тунам мемнам, вик шулен каена ыле.

Вара вес гана ме колынна: тунам, тудо пайрем кастене, Чодырасола гыч ватан самырык марий, Ивуй, манын манеш, шке йолташыже-шамыч коклаште лиймыж гоным картузшым налын да йол йымакше кудалтен: “Таче йўдым Талян Лисукын вўтамбалныже мален ом лек гын, айдеме ом лий”. Меже вет але тыгайжым колын огынал, мыланна нигў шижтарен огыл. Пелйўд эртымешкырак памаш аркаште шогылатна чай, Элнет ўмбалне каватўр волгалташ тўнаалмеке, мўнгына кайышна. Тиде кастенат пиал ыш лий, шкаланна качым ыжна му. Уке гын уке вет, мом ыш-

тет? Мый молгунамсе семынак Лисукмыт деке малаш пурышым. Вүтамбакше коктын күзен вочна.

Шыве-шыве пелешткален, лыпланаш гына тўгаалына ыле, вүтамбал акыште кывыр-ковыр шоктыш. Умбақына күсен понар колятул волгаалте.

— Ы-ы, коктын улыт. Мый шкетын веле. Кудыжым пөрвий ондалаш?— манын, пөръен Лисукын леведыш ўмбакше ковыжге возо.

— Ивуй! Тый улат мо, керемет?!— шоктыш Лисукын чарга йүкшө.

— Мый улде мо, а тый көм вучышыч?

— Иктымат вучен омыл. Тыйымат вучен омыл. Ватет омыл, — манын, Лисук пөръен йымалне почанеш, шўкедылаш тўгаале.

— Таче ватем отыл, эрла ватем лият. Уна, йолташ ўдырет ончылао ойлем. Товатат, ватем лият.

— Але товатла вет эше, коран, көтырем!— пеныжеш Лисук.

— Шуко чонем йўлаалтен коштыч, таче садак от утло, — шокта Ивуйын йүкшө, тудат пеныжеш, Лисукым йымачше ок лук.

Ну, тыгайым колышт княш мылам намыс, содор кынелын кораным.

— Тыйже кеч ит кай!— мылам кычкыра Лисук. — От уж мо, уна тиде вет ынде мыйым силом пызыра.

— Силом огым, яналык омыл. Тыят вольык отыл. А ме тый денет, те-ве йөратенак, икте-весынам ондалына.

— Ондалам тева...

Тыгайым колын, мый Лисуклан маньым:

— Айда кеч-мом ыштыза, мыйын пашамат уке. Мый мөнгө кайышым, — вүтамбачын йыз-йоз веле койым.

Но Лисук тетла ыш пелеште, мыйым чарен ыш шогаалте. Йүкым колышт манынак, капкам почын, чот тўчым, но уремыш шым лек, а мөнгеш леваш йымаке йышт тольым. Мом ынде, кузе ыштылыт, шонем. Колыштам, шокта:

— Умбачемже кеч воло, көтырем, ом курж вет, — йүкынак, чотак кутыра Лисук, а Ивуйын йүкшө эркынак шокта:

— Тугеже леведыш йымакет пурто.

— Тол, уке гын...

Изиш гыч, очыни, коктынат леведыш йымалне лийыч, Ивуйын йүкшым колам.

— Мый вет мыскылен ом ойло, верныяк тыйым марлан налнем.

— А шке ватетшым кушко чыкет? Ойырен колтет мо? — воштылеш Лисук.

— Ом пале эше. Тудымат ойыраш жалке, тылатат чонем йўла.

— Вара суасла кок вате дене илынет мо? — тазанак воштыл колтыш Лисук.

— А тый ит воштыл, мый верныйжымак ойлем: вуем агырген, мом

ышташат, ом пале. Но тыйым весылан ом пу. Таче ма эрла... садак мый-ын аият.

Кожганыламе йўкышт шокта, кукшо шудо тодыштаалтеш, чот толашат, витне.

— Чу, чу, Ивуй, тыге огыл... Айда ласканак лучо.

— Конешне, ласканак. Мом тушто? — шўлештеш Ивуй.

— Йōра-а... — мане Лисук да кутун шўлаалтыш. Аушкыш, витне, лы-выргыш. А мый, вуйым сакен, мōнгтō лектын кайышым...

Эрлашын Лисук колхоз пашашке пеледышла волгалтын лекте. Шинча йўла веле, кап-кыл модеш, йол наалмыжымат ок шиж чай, тугай куштыл-тын тарванылеш, ошкыла колта. Вот вет чон канышетын асужо могай. Кушко пура ыле ўдырамаш могоыр, пōрѐен ок лий гын? Тыге шонаалте-мат, кызытат южо вате-марий-шамычлан орам: молан шурген-сўрлен илат? Вет моло огыл, ватыжак, ўдырамашыжак эн ончыч тўнгалеш, ма-рийжым яташ, вурсаш пижеш, вара пōрѐенжат чытен ок керт. Шу-жышт ыле мемнан-семьн, война годсо ўдырла орланышт пōрѐен деч посна, тунам ала шонаалташ ушешышт возеш.

Тылеч вара Лисук деке Ивуй шинчаорак кошташ тўнгале. Шке ватыжы-мат ойырен ок колто, Лисук денат вате-марий гай илат. Лисукын ача-ава-же шургеныт докан, ўдырыштым вурсеныт чай. Вет кеч-мом ойло, а ты-геже сōрал огыл: ўдырвуя ватан марий дене кошташ намыс. Но Лисукым нимо чактарен огыл, да пагытшат тугай, келшыше качыже уке гын, ватан пōрѐенымат от шўкал. Ял каалык, поснак ўдырамаш-шамыч, икмыняр жап чужлышт, да вара-вараже чылажат шыпланыш, еш илыш румбык турлыш. А Лисук оным веле шаралта, тўшкаште иктаж вате пўшкылаш монь тōча гын, вик руал пелешта: “Чу але, чыталте, тебе тыйын мариятымат шуп-шын налам”, — манеш да енын умшажым петыра. Мом ыштет тудым, йы-ламе дене сенет, ужат? Кеч ўпа-ўпа пиж, садак вуйым ок пу.

Лисукын азаже ўдыр шочо. Тудлан Роза лўмым пуышт. Изи пачката курчак гай мотор ыле. Модо гай кандалге-шем шинчан, тыртыш чевер шўрган моклака, кажне мийымем еда кидыш налын йōратен пытарыде чы-тен омыл. Шканемат тыгай чечен падыраш пеш кўлеш ыле, да мыйжын але тыгайже чумырген шуктен огыл. Лисук семьн мыят шонкаленам да тош-тын омыл, кеч ватым ойырышо монь лектеш чай маньн, вучен иленам.

Лисук деке Ивуй иктаж идалык наре коштын чай. Ала утларакат, Вара чарныш. Ала ушыжо пурен, ала Лисукшо шўкалын, мо-гынат, Ивуй шке ватыж денак илаш кодо. А Лисукын тунам качымарий тагже ыле. Ордых-ял гыч ик йылдырий кошто. Кушташ пеш кертеш ыле. Удыр-каче модмаште гармоньчо лийын гын, саде каче мурен куштыде кодын огыл. Тыгайым шке-нан-шамыч почкалтарен колтат ыле, да тудыжо моло ўдыр деке пижеды-лын огыл, а азам ыштыше ўдырын чапше весе, тудым ынде огыт тавале.

Лисук кас модмашке кечынак лектеден. Азажым шонго-шамычлан шуэн кода да шкеже, могай улат, эре ўдыр-каче коклаште. Тугак, ондаксылак, мурен, куштен, каче-шамыч дене модын-воштылаи, пеле вате лийын манын отат шонаалте. Модмаште, куштымаште шержым тема да саде качет дене вес семын шер темаш каен колта. Ужыныт, паленыт тидым моло-шамычат, да ынде иктат нимом ойлен огыла. Вет кажнын шке пўрымашыже.

Изи Розукын кум ияшракше годым шўжарже шочо, адак вес курчак. Ынде тидыж дене утларакшым акаже, Розук, модын. Шепкаш пыштен рўпшен, аважын я павайжын ямдылен кодымо ўян чызашым аза умшаш тушкен. Вет кугурак-шамыч чылан колхоз пашаш коштыныт, тунам ик кечымат кодаш ок лий ыле. Азан улат ма, уке — лек только пашашке, азатым кеч тупешет сакаалтен нантай, кеч пўртешет кўвар ўмбалаи кодо. Тыге Роза изинек азам ончышо няньке лие.

Кечываллаи Лисук дене паша гыч пўртылаи. Южгунам мыят Розукым ончадаш пурем. А пўртыштў сўрлем уге шокта. Кўвар ўмбалаи аза магырен пўрдалеш, Роза шортын шинча. А мом ыштет? Куш пурет? Шортат да шинчет огыла, пўрдалат. Южгунам тиде пўртыштў сўан веле. Лисук дене пурен шогалыи, Роза, вачымбакше шовычым пыштен, — от керт! — мура, кушта, а йоалым налаш шушо аза воктенже чўчка. Нуным ончен воштыла колтет да тунамак, чаманен, шинчавўдет толеш.

Аза чапа-чапа ошкедаш тўналмекше, Роза тудым уремыш луктеш ыле. Окна ончылаи шинчыт да коктын кок курчак гай жалын ончен шинчат, я мемнам пашаш ужатат, я паша гыч толмынаи вучат. Тыгай годым кузе нуным миен от ондал, кидыш налын от вўчкаалте? Вет чонан падыраш улыт, мындыр гыч огыла пеле тулак шочыныт, Шочынава, пўртўс Юмо тыге пўрен.

Икана Лисукмытын пакча шентекушт йолгорно дене курыкым кўзем ыле. Аркаште ньога тўшка сўанла модеш. Чылаиат висвис пеледыш дене пидме вуйаршашым чиеныт, ўдыр йочаже вачўмбакше шовычым пыштен, сўанватыла койын чўчка, лонеш, пешакат чот мура. Нунын коклаште Роза ошалге-йошкар лывыла коеш, путырак яндарын, шотеш конден шергылатара веле. Адакшым койышыжат пеш лачеш толшо, келыштарен мошта. Воктенже изи Лисук шўжарже кушта, лыдыр-лыдыр лиеш, лоплоп шинчеш. Кумылет тодылаалтеш вет, нуным ончен. Мыйже пушкыдырак кумылаи лийынаи, шинчавўдем ўштылаш ямдак улам. Кажне гана, чон ырен, нуным йўратем ыле.

А Лисукын ойгыжат пуйто уке, йочаже-шамычым пўртеш шкетыштым шуэн кода да онырешла веле, паша лугыч тугак модын-орен коштеш. Паша манмаште, Лисук утларакшым колхоз пашам гыи пален. Мўнгыштў чыла сомылым ача-аваже виктареныт. Пакчаште паренте со-

мылаш жап шуэш гын, Лисук шкеже катманым налын шогалеш, пеленже ньогаже-шамычмат луктеш. Шүкшудым күрмекта. Розалан туныкта: “Тый шудыжым шодырым-шодырым күр, рокшымат ит чамане”, — манеш. Роза верныяк тыгак ышташ толаша, изи кидше рокеш чылат коштырген пыта. А изи Лидук йырагыште почанеш, ик шудым күрлын луктеш, вара весым. Почешышт авашт катманлен кая, паренте саска вожым ура. Пакча вес мogyрышто тыгаяк сомылым ача-аваже, Эчак кугыза ден куваже, шуктат.

Тыге Роза изинек сурткөргө пашалан тунем кушко.

Тудо иктаж шым ияшрак ыле чай, павайже, Эчак кува, колен колтыш. Начаррак ыле шол, эре черле. Ийготшо дене пеш шогтыжак огыл гынат, колхоз неле пашаште лунчырген улмаш. Манаш веле вет, кужу война гоч мом гына кид дене нөлташ, туп дене нумалаш пернен огыл, варажат, война почеш, ылышыже нелак ылыс. Эре кид вий, эре тазалык күлеш. Йүрешат нөраш, лумешат кыламаш логалын. Тыйын черлырак, начар улметым иктат шотлен огыл, эре пашашке поктенят. От кай — илаш эрык уке. Шке сурт сомылетым, пакча пашатым монь лач эр-кас гына виктарыме. А чодырашке йүран ночко кече годым веле каен кертат. Коштат вара кожлаште шке сомылет дене да, мызе гай лыпыс нөрен, мөнгө пörтылат, ночко вургем үмбалнетак кошка.

Ынде Розамытым чаманышыже Эчак кугыза гына лийын. Ондак ньога-шамыч павайышт пелен шүрагыштыт ыле, тудын помышешыже маленыт, ынде кугыза шкетын веле, да йоча кумыл түрыснек тудын үмбакуснен. Кунам нунын деке от мий, эре “Чачай”, “Чачай” шокта, “Авай”, “Авай” манме йүкым от кол. Лисук вет суртешыжат пеш ок логал, я колхоз пашаште, я иктаж пошкудышто шинчылат эртара. Чонжак тудын тугай, эре ял үмбалне, казык коклаште лиймыже шуын. Суртет, икшывет керек манме гай, огешат шоналте, ойгыжат-азалшат уке.

Розалан иктаж латкок, латкум ий ыле чай. Тудо жаплан мый марлан каен ойырлен толынат шуктенам ыле, шкеат икшыван-шочшан улам. Иктаж ватыголышо марийым суртышкем пурташ манын шонен илем ыле. Икана кечывал деч вара, пашаш кайызем годым, Лисукым налаш пурышым. Пөртөнчыл күвар үмбалне Роза нюслен шинча. Умбалнысе вургемже лыпыс ночко, пөртөнчыл күварвалнат вуд.

— Мо лийнат, Розук, мо томаша? — манам.

Удыр, мыйым ужың, йүкын мугыралтен колтыш. Аваже үмбакше ик ведра вудым опталын да лектын каен улмаш.

— Авайже эрдене пеш шуко пашам ойлен кода, мый чылажым мондемат. Толеш да вара... ик семың, вес семың. Тачыже ўдыр-шамыч почеш ерыш йүштылаш куржым, а кияр йыраглаш вудым оптен омыл.

— Ой, Юмо, Юмо! Тыге огыл, ночко вургем дене ит шинче, — мань-

ымат, Розам кидше гыч кучен кынетышым, кукшо тувыр-йолашым чиктышым.

Вара пасушто Лисукым авырен шогальымат, кузе кертын, вурсен пытарышым. Тый, манам, мом толашет? Икшыветшым молан тынар индырет? А тудо ок сыре, воштылеш гына. Мый, манеш, тошто марийла туныктем. Ожно, манеш, кугу кочай кувавайым тыге туныкта ыле, ўмба-кыже ик ведра вўдым опталеш да лупш дене ма, але шинчыр мучаш дене почка.

— А вўдшым молан опталеш? — őрын шогальым мыят.

— Тыге могыржо ок какарге, ок пуал, — манеш ыле кочай.

Вот ия, мом шонен луктын, тошто марийла туныкта лиеш. Тый, манам, ораде вуй, ўдыретшын őртшым луктат, лўдыктет, чытамсыр чонаным ыштет, чарне тыге толашыметым.

Вашке Роза нарашта ўдыр лийын шогале, каче шинчашкат логалаш шуо. Но туштыжо кузе, мый ом пале, нунын почеш эскерен от кошт вет.

А йўкшő изинек ала-мо тугай, пеш йонгата ыле, умбалнырак мутланен шога гынат, шوماкшым колаш лиеш, воштыл колта гын, изуремна мучко шокта. Пешакат кумылзак ўдыр лие, чыла дене воштылаалын, куанен пелешткален. Сырымыжым, келесырын коймыжым ик ганат ужын огынал. Могай чонан улмаш, шонен őрат. Кайык гай, мурызо кайык гай, товат. Эре шинчаже волгыдо, эре нőлтшő кумылан, а чон шокшыжо лынак, иктымат ок йўкшыктő. Тыгай ыле Роза, тыгаяк мыйын шинчашем кодо...

2

Мый паленам: Розан шўжарже, Лида, Йошкар-Олаште ила, но лачшымак кушто, могай ик лукышто, шинчен огынал. Ни мый, ни ялысе молла-влакат. Курчак театрыште Роза дене пырля пашам ыштыше вес Роза, Малинина, полшыш.

— Мый Лидам ужынам, икана пазарыште ваш тўкнышна. Уналыкеш мяш пеш ўжő. Пачержымат каласыш. Первомайский ден Пролетарский уремла ушнымо лукышто, мане. Тунам унаже лийын шым шукто, ындыже монденам, ала икымше, ала кокымшо пőртшő манын ыле, — тыге каласыш икана Малинина.

Мый тиде Розам ик гана веле огыл йодынам, айда, манам, кычал ончена, можыч, муына. Но Малининажат сомылдымо-пашадыме огыл, мыйжат ялем гыч Йошкар-Олашке эре ом кошт. Тыге ятыр жап эртен, а повестем мучаш марте рашемдыде возымак киен.

Ик теле кечын Малининаи пашам пытарен лекмыжым чытенак вучышым. Иктаж шым шагат кастене шонымына верыш каяш лекна. Пычке-

мыш ыле, ұшан шагал, но содыки... А Лидам муаш нимо йӧсат огыла ул-маш. Шуко пачашан кугу пӧрт кудывечыш миен пурышна веле, модын юарлыше йоча-влак мемнам авырен шогальч.

— Вам тетю Лиду что ли? Ме тудым чылан палена. Только нуно ынде тыште огыт иле, — маныт йоча-влак.

— А кушто?

— Сейчас у мамы спрошу, — шоктыш икте да подъездыш куржын пурыш.

Удырамаш лекте, умылтарыш:

— Эшпай урем мучаште... у пӧртыштӧ. Пачержым ом пале.

Эшпай уремысе у кугу пӧртыштат Лидам пален шуктеныт, первый вашлийме ўдырамашак мыланна кўлеш пачерым каласыш. “Акаж гаяк аман, чылан тудым палат, кажне дене, витне, ик йылым муэш”, — шо-наалтышым мый семынем.

Лидам мый ожно, самырыкем годым, ик-кок ганаже ужынам. Шар-нем, икана витамин завод воктенсе уремыште вашлийын кутырышна. Ушеш тўлыжгырак шинчан улмыжо кодын. Теве ынде пачерышкыже йынгыртена.

Пушкыдо халатым чийыше изирак капан мучката ўдырамаш мемнам вашлае, тунамак когыньнамат палыш да куанен шыргыжале. Журналеш савыктаалтше повестемат лудын улмаш, радио дене Розан пўрымашыж нерген передачымат колыштын.

— Акам нерген тыге шарнен возымыланда тауштен, мӧнгышкыда телеграммymат колатынем ыле, ватыда сыра, шонышым, — воштылал пелештыш Лида.

— Ватемже... ешемже мо сырышашышт уло чыла сырен ситареныт, тетла нигушко, — мыят вашешыже воштылалым.

Лида кыч-куч веле койо, мемнам шке енланак шотлен, уна ўстелым погаш кожганыш, а мый пӧрткӧргым ончалым. Паласет, диванет, креслозт — чыла ик шот дене погымо, шокшо юапым шындараш пушкыдо арвер лынак. Пырдыжыште радамын кугемдыме фотосўрет-влак: Роза, Орлов... Шкет-шкетынат, пырля-пырлят, тўрлӧ семы, тўрлӧ сыны...

Ўстел коклаште шинчымына годым шонен толмына нерген мутым лук-тым:

— Лида, тый вет Роза нерген шуко-шуко палет... — ойлаш тўнгалым, Лида мутем кўральӧ:

— Шуко веле огыла, а чыла-чыла палем. Ме вет икте-весеына деч нимом шылтен огынал.

— Мыйым шукертсек ик йодыш тургыжландара. Кузе туге аие, шко-лым тунем пытарымекше, Роза вигак Йошкар-Олашке кудаалын, да ик-

таж арна наре тычак сўанлаан ямдылаалташ тўнгальныт. Очыни, Орлов ден Роза коклаште ончычат кыл айыи, уке гын кузе?

Лида адакат шыргыжале.

— Лудым мый повестыштыда тидын нерген. Уке, тыге айыи огыл, те, витне, чылажым пален огыдал. Тендан школышто выпускной касым пайремламыда годым Роза Волгоградыште айыи.

— Вол...гоградыште-е? Чу, кузе тыге?

— Тугак. Школышто пытартыш экзаменым кучен толмекше, эрлашынак Роза Волгоградыш лектын чымалте. Лач мемнан ял ўдыр-шамыч тудо кундемыш арбуз погаш каяш ямдылаалтыныт ыле, вот Розат нунын дене пырля.

— Шого, аватше вара молаи мыламже шойыштын ойлен? Йошкар-Олаште Василий Гороховат тыгаяк шолалай мурым мурыш. Молаи нунылаан тыге кадыртылашыже кўлын?

— Шке шоно, молаи. Очыни, нуно Розам тылат ынешт пу улмаш.

— Тугеже Орлов ден Роза коклаште ончычат кыл айыи, а Горохов тидым пален.

— Конешне, пален. Чу-я, мый тылат чыла радамын каласкалаен ончыктем. — Лида пўкенышкыже ласканрак шинче, мемнан велыш шыргыж-воштылаал ончен, мутшым шуйыш: — Орлов дене Роза идалык ончычак, лу классым тунем пытарыме кенезымак, палыме лие. Пашаже тыгае. Тудо кенезым Марий театр Руш Шайра ялыш “Орѐен мелна” спектакль дене толын ыле. Ме Роза дене ончаш мийышна. Но ала-мо шот дене тудо кастене свет айыи огыл, да артист-влак модын ышт керт. Эрлашын кечыгут йўр лие, но кастенжат игече ыш тўрлане. Тыгай годым ўрдыж ялла гыч калык пешыжак ок тол, сандене артист-влак клуб пўртўнчылнў пеш тургыжланат. Ну, те вет Розан койышыжым паледа, нигўнимо деч вожыла ок шого. Тунамат артист-влак деке лишкырак мийыш да яндар йўкшў дене рашкалтарен пуыш: “Тиде, манеш, те, артист-шамыч, языкан улыда. Языкым ыштыл коштыда да ынде кокымшо кас спектакльым ончен огына керт”.

Артист-шамычлан тыге чолган кутырышо ўдыр келшыш веле докан, тўрлў мыскарам ыштылын кутыркалаш тўнгальыч. Нунын коклаште Розан воштыламо йўкшат шокта. Конешне, тудым спектакль ончаш яра пуртышт.

“Орѐен мелна” деч вара ик артистше мемнам ужатен мийыш, мўнгышкына, Нурмучашке шумешкак огыл гынат, пасу пел корныжым лавырам келын кайыш. Тиде артистше Орлов улмаш.

— Варажым нуно, мутат уке, ваш-ваш серышым возгаленыт, — кочын шоналтен, шкаланем каласыме гай пелештышым.

— Возгаленыт, — тугак шыргыжеш Лида. — Тудо шыжым, теле тўнгальыште те вет Йошкар-Олашке концерт дене толында. Тунам Розан

мурымыжым первый гана радиош возеныт. Вот тендан концерт дене толшашдам Орлов ончылагоч пален, варажым йӱд уремлаште Роза дене пырля коштыныт.

— А мый тунам Роза дене пырля “Фермыште кас” мурым мурышым. Туштыжо вет тыге товатыме ыле: “...Умырешлан тагым кучымо — Шулдыран пиал”, — шоналтышым семынем.

Колышт шинчем Лидан веселан, мыскарам ойлыштмо гай кутырымыжым да кенета мылам рашемдалтеш мый тунам Роза ӱмбаке ученицем маным онченам, а тунемше ӱдыр шке туныктышыжым ондалышаш огыл, шоненам дыр. Шоненжат омыл докан, а умылымашемжак тугай лийын. А Роза тебе, чынжымак, кушкын шушо ӱдыр улмаш. Тугай-влак лудыш мурымат ожно мурат ыле:

Гармонь кудыр латкокыт,
Ладешыжат латкокыт.
Ӱдыр годем, каче годем
Мемнан тагнат латкокыт.

— Тугеже Розан латик классым тунем пытарымыжым мый веле огыл, Орловат вучен улмаш, — шонимем, шижде, йӱкын каласышым.

— Вучен. Авайланат Орлов пеш келшен ыле.

— Аватлан? — ӱстел ӱмбалым ончен шинчыма гыч кенета вуем нӱлтальым.

— Ну-да, авамлан. Тудо телым икана Орловшо мемнан ялыш куда мийен улмаш, авай, чачай дене палыме лийын. Мыйже тидым ужын омыл, паледа вет, Йошкар-Олаште тунем кушкынам, интернатыште иленам. Вот Орловат аваймытлан чот чаплым койын моштен, Розам, школым пытарымекше, Йошкар-Олашке колташ кутырен.

— Сандене аватше мыйым торжан вашлийын, “Ынде Роза дене пашат уке”, маным ужатыш.

— Тудланак дыр. Аваяк варажым Розам Орловлан путыш, виеш гаяк Йошкар-Олашке поктен колтыш.

— Кузе виеш гаяк? Розаже изи йоча огылыс?

— Розаже коктеланен шол, кумылжо утларакшым тендан век лупша ыле. Тебе, колыштса-я, кузе лие. Волгоградыште Роза шуко ыш иле, тылазе наре гыч пӱртыльӧ веле. Тунамак авай тудым Йошкар-Олашке покташ тӱгал. Кай, манеш, артистет деке, шкеат артист лият. А Роза Тендам вуча: мо, манеш, ок тол.

— Мыйым вучен?

— Конешне. Тендам ужде, Йошкар-Олашке ынеж кай ыле.

— Но вет мыйже тунам паралич перыме гай йонгыленам ыле, мылам Розан сӱанлан ямдылалтмыж нерген ойленит.

— Кõ тидым пален? Роза вучыш, вучыш да... А вет вучашыжат шуко ыш логал, ик-кок кечым ала-мо тургыжланен кошто. Вет август тылазе шуыи, тунемаш пурашыже экзаменым кучаш кӱлеш. Авай Розам вурса: Тый, манеш, Сакаретын ватыже лийын вочнет мо? Ялыште илен, мом ужнет?.. Роза шкежат мурызо лияш чот шоныш, пешакат тунемнеже ыле. Кайыш лектын да музыкальный училищыш тунемаш пурыш.

— Ончо, Лида... Роза музучилищыш пурен улмаш мо? Мыйже тидым ом палыс. Колын омыл мо вара але монденам?

— Тунеме. Иктаж ныл-вич тылазак кошто дыр.

— А молан вара кудаалтенже?

— Но вет Орловшо чыждыра, марлан палнеже. Марлан каяш гын, вургем кӱлеш. Шкан чияшат, сӱан кумалтышланат. Розажын ни тидыже, ни тудыжо уке. Вот курчак театрыш пашаш пурыш.

— Чу, ныл-вич тылазе тунеме, манат. А сӱанже вет Кокла Спаслан лие.

— Вес иешын.. Палынеда гын, Роза кок гана сӱаным ыштен.

— Ынде тыйже...

— Чынак. Первый ганаже мартыште, Удырамаш пайрем кечын. Ну, тунамже так, шотшылан гына, ушнымо лӱмеш изи сӱан гайым йӱнештарышт. Икмынар йолташыже толын ыле. А такше тыглай йӱмаш гына лие. А вара, вургемым чумырен шуктымекышт, марий кугу сӱанымак погышт.

— Удырамаш пайрем кечын ушненыт, тыгай кечыштак курымешлан ойырленыт. Тидыже... Уке, тыге Юмо пӱрен ынем ман. Мӱнгешла, чон Юмо почеш ушнен отылат, кава Юмыжо сырен, лӱмын тудо кечынак поген налын. Весе-влаклан палашышт.

Пачер озавате ден пеленем шинчыше уна удырамаш мыйын мутемлан ӧрын ончалыч, тыгеат шонаш лиеш дыр, манын пелешткалышт.

— Тый, Лида, содыки ушештаре, кузе лие тудо пытартыш Удырамаш кечынже? Молан кенета тыгай туткарже?

— Кенета огыл. Ох, кенета огыл, — манын, Лида кугун шӱлалтыш. — Мый шкежат тиде кенета огылжым лач тудо кечын гына умылышым... Подылаал, пурледен, кутыркален шинчена ыле. Ну, мемнан авайжым паледа вет, тудо чечасак, нимолан ок кӱлыштат кенета тыр-тор тӱнгаалыи кертеш. Венгыжым йӧрата, чамана огыл, удыржым шылталаш, “туныкташ” пиже. Тый, манеш, мариятым ынет шотло, гастрольыш лекмет годым монь весе дене гуляен коштат. Ну, руш манмыла, дальше-большо, мынар келгыш пурет, тунар шуко мут лектеш. Авайлан венгыжат полша. Роза ончычшо нимат уке, так тышеч-тушеч веле вашешта, мыят воштылаал гына шинчем. А нуно коктынжо сайынак пижыныт. Арака денат ырымс вет, тарватыме шомакшат чоным йӱлалта. Розанат шӱмышкыжӧ логале, витне, ырен-ылыж кайыш, ваштарешышт тавадан

шогале, шке чапшым, лүмнержым аралыме шотын марийжымат, кө ту-
гай, копа пундашке луктын пыштыш, авайланат логалтыш.

А мемнан авайым чактарет, ужат? Ег пылышлан огыл, шкалан кала-
саш лийдыме шомакым ляпкен оптыш. Йўын орышо гай лие ала-мо, тый,
манеш, ынде шонго кугызажымат коден отыл чай... Ну, ой мо тиде? Шо-
мак мо?

Роза тўнын шогале, йыжынже кайыш, витне, кўвар ўмбаке йўрльō
да мўгырен шортын колтыш. Шортеш, пўрдалеш, мўгыра... Уке, авайын
шомакшылан огыл тудо тынар орланыш. Мый шижым, чонем дене умы-
лышым: пиааже уке да, шўм куанже уке да, чон орлыкшо тыге тўжваке
лектеш. Тиде ыш сите, сшартышлан марийже акамым шонданыш шўкен
пуртыш, петырен тўкылен шындыш. Мый тунамак куржын миен почын
лукнем ыле — лишкат уке, марийже часовойла кок век коштеш, чыты-
ра веле, моткоч чот шыдешкен...

Те иктаж гана ава деч посна кодшо изи презын шужен магырымыжым
колында мо? Вот акамын кўргō йўк дене урмыжмыжо лач тыгай орлы-
кан ыле. Тунам мый палышым: шуко погынен улмаш чоныштыжо, шонен-
йўсланен коштмыжо кужун шуйнен.

Вара тудо шыпланыш. Икмынар жап гыч йодеш:

— Пожалста, почса омсам, лукас чарашке.

Марийже почын лукто. Шўдō лупш дене кыралтше гай ўстел дече
тольо, ваштарешна пўкеныш шинче. Кок кидшыте вожгоклашкыже кол-
тыш, саде туйо презе гай ончыл йолжым ишыктыш пуйто. Шкеже вуй-
ым ок саке, мемнан вачымбачын пырдыжыш онча да нимом ок уж. Шу-
лен, йўршын душкен ыле.

Тыгай годем тура савыртыш, могай-гынат вашталтыш кўлеш. Тидым
шижынак ала-мо, пошкудо ўдырамаш шкеж дече унала ўжаш тўнале.
Тидан ме чыланат куанышна, коште тарванышна. Розат ылыже, пырля
кынеде. Кō пален вет, туге лийшашым шоналтет мо? Ме кумытынжо —
авай, пошкудо ўдырамаш да мый — ончыч лекна. Розамытат мийышаш
ылыч. Вет чылан пырля тарванышна. Але тошкалтышыште вучалтенрак,
шенгек ончал-ончал волышна. Да кенета чорик кычкырыме йўк...

Мо тушто лийын? Кузе? Вет жапше пычырик гына... Курскамже вара
ойла, ынем колто ыле, манеш, пошкудыш ынем нантай ыле...

Юмын коштмо корным ме огына пале, тыгак шкалаяна мо пўралтмы-
мат тогдаен огына керт. Но кўчык-кужу ўмырнам кажынат сай-эсенлы-
нак илен эртарынена. Корнынаже гына иктōр огыл, тўрлō-тўрлō да лы-
кан-лукан. Мо гынат, ош тўняшке толмо гын, шем тўняшке пуримо деч
ончыч чевер сыланыже шуқырак лийже ыле.